

KELEMEN ZOLTÁN

„Költelmi Kalandor”¹

LÁZÁRY RENÉ SÁNDOR ELSŐ VERSESKÖTETÉRŐL

„Egyszer voltunk, lehattünk itt mi is csak, s már úgy vagyunk,
miként ti – szerteszórva, mindenütt, sehol.”²

Igen sok értelemben mérföldkő a *Néhány egykori költemény* című kötet Lázáry René Sándor költői pályafutásában és Kovács András Ferenc életművében egyaránt. Jómagam a '90-es évek közepe óta türelmetlen olvasóként vártam Lázáry első kötetére, míg hazai és határainkon túli folyóiratokban olvastam az újabb és újabb verseket és jegyzeteket. Az évtized végére úgy tűnt, jelentős lírai anyag áll rendelkezésre az életműből ahhoz, hogy megjelenhessen az oly régóta várt posztumusz kötet a titokzatos erdélyi poéta tollából. Erre azonban mintegy húsz évet kellett várni, bár 1998-ban az *Adventi fagyban angyalok* című Kovács András Ferenc-kötet tartalmazott egy versciklust, melynek címe *Lázáry úr Párisban* volt.³ Ez a ciklus legalábbis kétségessé teszi verseinek szerzőségét, főképpen a 2019-es Lázáry-kötet életrajzi adatait figyelembe véve. A költemények túlnyomórészt annak a József Attilának állítanak emléket, aki Lázáry René Sándor halálának évében adja ki harmadik verseskötetét, a *Tiszta szívvel*, így emlékezete még semmi esetre sem lehet tárgya a marosvásárhelyi költő lírájának.⁴ A *Szegedi költők* című vers egyik megszólítottja Juhász Gyula mellett Baka István, aki 1948-ban született. Olvasható itt vers Jékely Zoltánról is, aki 1935-ben adta ki első művét.⁵ A versciklus középpontjában három olyan vers áll, melyek egyszerre idézik fel Lázáry René Sándor költészetét, és lehetnek annak részei is. Az első, *Lázáry úr Párisban* a költőtől is tartalmaz mottót, éppen az *Őnarckép, visszfény Párisból* című verséből, mely a *Néhány egykori költeményben* is szerepel, ráadásul a Kovács András Ferenc-költeményben az első mottó az az Ady-versrészlet (*A Szajna partján*), mely egyúttal az *Őnarckép...* mottója. A *Vaugirard: Adybandi Párisban* és a *Rue du Vieux-Colombier* című költemények pedig Lázáry lírájának az Ady-életműre reflektáló részébe is illeszkedhetnek, és különbözhetnek attól hangvételükben, mely sokkal inkább az ezredfordulós Kovács András Ferencet idézi.⁶

¹ Lázáry René Sándor: *Néhány egykori költemény* (Válogatott versek, 1899–1919). Válogatta és közzéteszi: Kovács András Ferenc. A Bookart kiadása, Csíkszereda, 2019, 7.

² I. m. 25.

³ Kovács András Ferenc: *Adventi fagyban angyalok*. Versek (1994–1997), Jelenkor Kiadó, Pécs, 1998, 89–104.

⁴ A ciklus tartalmaz verses utalást a *Születésnapomra* című 1937-es versre, valamint a költő balatonszárszói halálára.

⁵ *Az erdélyi magyar irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár* címmel.

⁶ Ld. 3. jegyzetben i. m., 95–98.

A 2000-ben megjelent *Csipkéből tekert gúzs* című Kovács András Ferenc-könyv, mely átmenet az esszé, az irodalomtudományi munka és a költészeti gyűjtemény között, vagy mindhármat felöleli, s szándéka szerint a magyar manierizmussal foglalkozna, mottóként tartalmazza Marossárpataky (Sárpataki) Márton *Elogiumának* (azaz halotti méltatásának) részletét 1659-ből. A valóságban Sárpataki Márton még 1677 után is élt, s Erdély főjegyzője volt. Ennek az *Ars Moriendi* című versnek, mely a nemlétező *Delitiae Poetarum Transsylvanie* című antológiában jelent meg, műfordítója Lázáry René Sándor volt, aki ehelyütt mint nyugalmazott református kollégiumi tanár szerepel, bár erről a tisztségéről a 2019-es kötet életrajzi adatai nem tesznek említést. Az *Elogiumból* való részlet nagyrészt François Villon túnt idők alakjainak emléket állító balladáinak retorikáját követi disztichonokban. Balassi Bálinttól Pázmány Péterig sorolja a magyar későreneszánsz és barokk alkotóit.⁷ Elgondolkodtató, hogy a *Csipkéből tekert gúzs* s a hozzá hasonló, művészet és tudomány határterületein járó, magukat ott meghatározó művek egyúttal a tudományos egzaktság episztemológiai igényű megkérdőjelezhetőségének példái.⁸

A fentiekben vázolt előzményekhez képest (melyek még csak utalás szinten sem foglalkoznak, s az utalások kiterjedtsége miatt nem is foglalkozhatnak a Lázáry René Sándorra vonatkozó, az elmúlt közel harminc év folyóirataiban napvilágot látott egyéb életrajzi és filológiai adatokkal) merőben újak tűnik az az irodalomtörténeti és poétikai irány, mely a *Néhány egykori költemény* válogatását meghatározza. A kötet szerkesztői előszava – *Prelúdium egy Lázáry-válogatáshoz* – elegyes műfajú. Életrajzi bevezetőként kezdődik, de már a második oldal felénél elkanyarodik a filológia irányába. A következő lapon ezt a filológiai kutatást hangolja rendkívül személyessé, szubjektívvá, a közreadó. A filológus szinte saját magáról ír, miközben feladatáról elmélkedik. Végül az utolsó oldal amellett, hogy lezárja az elmélkedést és megnyitja az olvasó számára a művet, olyan rögzítetlen, bizonytalan kijelentéseket tartalmaz, melyekkel kapcsolatban az ironia, illetve a dilettáns(?) életművet⁹ mentő-magyarázó szándék egyaránt felmerülhet a „posztumusz olvasók”-ban.¹⁰ A *Prelúdium* egészének nyelvi megformáltsága is meglepő, gondolkodásra készítő. Mit kezdhet az olvasó a Lázáry vándoréveit ilyeténképpen leíró mondatokkal:

„ha tehette, meglehetősen el-elűnt – űzöten, folyton nyughatatlanul meg-megfutott a városkából, mert (akárcsak már ifjabb korában is) gyakorta, hosszan és sokat, s tán sokfelé utazgatott a kontinenseken, de persze, mindig visszatért a földi messzeségekből, hogy más földi közelségekben és más világi közelítésekben vergődhessen tovább.”¹¹

Az idézet első része utalhat az *Odüsszeia* első soraira is,¹² a „meglehetősen” kifejezés azonban nem ide illőként nemcsak elbizonytalanít, hanem utalhat a beszélő bizonytalanságára, retorici-

⁷ Kovács András Ferenc: *Csipkéből tekert gúzs*. Jegyzetek a magyar manierizmus kérdésköréhez. Mentor, Marosvásárhely, 2000, 14.

⁸ Lásd ehhez: Borges: *A tudomány pontosságáról*, in *Uő: A homály dicsérete. Költemények*. Európa, Budapest, 2000, 81.

⁹ Erre is utalhat, de valamely esztétikai elitizmusra is, hogy életében sehol semmit nem publikált. Vő. 1. jegyzetben i. m., 6.

¹⁰ I. m. 8.

¹¹ I. m. 5.

¹² „Férfiuról szólj nekem, Múzsza, ki sokfele bolygott / s hosszan hányódott,” Homérosz: *Odüsszeia* I. 1–2.

kai-szakismereti felkészületlenségére is, vagy arra, hogy a beköszöntő írója az élőbeszédet szándékozik szimulálni, ahogy a fenti idézet zárójelet követő néhány kifejezése szintén erre utal. Kovács András Ferenc úgy véli: a költő „tán sokfelé utazgatott”. A kötet verseinek keletkezéséhez kapcsolt helymegjelölések bizonyosnak tekintik ezt a kijelentést. A második bekezdés csak mélyíti a bizonytalanságot: „Rekonstruálni Lázáry sorsát utólag már (és most még) elég nehéznek mutatkozik. (...) Tisztázhatatlan egyelőre szinte minden.”¹³ Milyen időbe helyezi a rekonstrukció folyamatát a versek közzléje? Nehéz az életmű helyreállítása, mert elmúlt már mindaz, amivel foglalkoznia kell, vagy/és még el sem érkezett? Ha szinte minden viszonylagos még és bizonytalan, akkor miért éppen most jelent meg ez a kötet? Bármennyire igyekszik is Kovács András Ferenc növelni a Lázáry-életmű körüli homályt, a vékonyka, igényes kiállítású kötet megszerkesztettsége és anyaga cáfolja mindeme szabadkozást, ahogy a *Prelúdium* önmagának is ellentmond, amikor Lázáry René Sándor szigorú kötetyszerkesztői elveiről ad számot.¹⁴ A kötet címe azonban esetlegességet, a megfogalmazás körülményességét sugallja. A „néhány” azt jelzi, mintha véletlenszerű válogatásról lenne szó, az „egykori” pedig nemcsak az idő meghatározásának áll ellent, hiszen ha a szöveggörnyezetből kiragadjuk, jelentése viszonylagossá válik, de felkeltheti az olvasó gyanakvását azt illetően is, hogy az úgynevezett, közelebből meg nem határozott „egykorúság” lenne a gyűjteményben szereplő versek legfontosabb tulajdonsága?

1992-ben került elő az első néhány Lázáry René Sándor-vers Molter Károly marosvásárhelyi irodalmár hagyatékából – ahogy arról a kötet közreadója beszámol. Molter műveinek gondozójaként a későbbi években Kovács András Ferenc két válogatást is kiadott a tudós, tanár és irodalomszervező tárcáiból, esszéiből és tanulmányaiból.¹⁵ További kéziratok kerültek elő például a Teleki Tékából, ahogy a közreadó írja. A *Prelúdium* beszédmódja nem csupán bizonytalan, hanem inkább lírai, mint szaknyelvi.¹⁶ Önmagát és az irodalomelméletet, de a filológiát is parodizálja. Az első Lázáry-kötet posztumusz voltát összeköti az olvasók posztumusz létmódjával, a posztumusz értelmezéssel, anélkül, hogy magyarázná, mit ért ezúttal a posztumusz kifejezés alatt. Bármilyen szerényen fogalmaz is, megelőlegezi Lázáry René Sándor összes költeményeinek kiadását. Zavart keltő retorikájának következetlensége formálja szövegét. A prelúdium, ami a zenei hagyomány szerint eredetileg előjáték, felvezetés, sőt gyakorlat volt, valamely nagyobb lélegzetű alkotáshoz, a bevezető utolsó bekezdésében mentővé válik, egyúttal felveti a lehetőségét annak, hogy az egész kötet prelúdiumként lehetne olvasható. Az olvasó megtudja azt is, hogy a szerző születésének százhatvanadik, s halálának kilencvenedik évfordulója adta az alkalmat a kötet megjelenésére, de tudható, hogy a versek közreadója 2019-ben ünnepelte hatvanadik születésnapját.

Csontváry Kosztka Tivadar néhány sorát választotta Kovács András Ferenc Lázáry René Sándor első kötetének mottójául. A gyűjtemény anyagából nem derül ki, hogy Lázáry ismerte volna festő kortársát. Megjegyzésre érdemes ugyanakkor, hogy Csontváry sorainak egyedüli

¹³ Ld. 1. jegyzetben i. m., 5–6.

¹⁴ I. m. 6.

¹⁵ Molter Károly: *Erdélyi argonauták*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 1999, és Uő: *Erdélyi rozsdá*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2000.

¹⁶ „Persze. Persze, rendezni, olvashatóvá tenni mindent annyira lassú munka, nehéz kín!” Ld. 1. jegyzetben i. m., 7.

forrása a marosvásárhelyi Látó irodalmi folyóirat 2012. májusi számában található,¹⁷ tehát valószínűsíthető, hogy szerzője Kovács András Ferenc, aki már 1995-ös *És Christophorus énekelt* című kötetében versekkel emlékezett a festőművészre, aki tíz évvel Lázáry René előtt hunyt el.¹⁸ Az első vers az éppen negyvenéves költő létösszegző négysorosa, mely rövidsége ellenére bőven rejt magában felfedezni valót. Négy sora csak látszatra két tökéletes hexameter, az elsőben egy verslábbal több van. Mottója Calderón *Az élet álom* című művének címéből, s annak fonetikus-költői „magyarításából” áll, s a két sor között jelentős értelmi-érzelmi feszültség van. Maga a költemény Jorge Luis Borges költészetéből is ismerhető paradoxonból bomlik ki, a visszafelé élt lét és a halál, mint létre – nem véletlen a címválasztás: *Álom a lét*, nem az élet – ébredés egyaránt kiolvasható belőle.¹⁹ De a borgesi gondolat is, melyet *Valaki álmodik* című költeményében fejt ki az argentin költő: az idő álmodja a világot (és azt is, hogy valaki őt álmodja – például Borges, a szóban forgó versben).²⁰ Az álom később Lázáry René Sándor „*A könyv a forma álma...*” című versében gazdagodik további jelentéssel.²¹ A forma mint valamely ideális létező álmodja meg a könyvet, vagy a könyvben a forma mint álom testesül meg? A költemény, mely legalább annyira zenei és kevésbé nyelvi-értelmi, akárcsak a *Felhőtánc, égi gagliarda*,²² mely egyetlen testetlen hangulat csupán, mindkét értelmezés felé nyitva marad. *Berzsenyihez* című versében Lázáry nemcsak az aszklepiadészi strófát és Horatiusz sztoikus létszemléletét alkalmazza, de párhuzamba vonja az erdélyi, Maros-menti tájat a Dunántúllal és Somogygal, s mindezt úgy, hogy a háttérben az antik Itália az elvárásokvágyak szintjén jelenik meg.²³

A kötet tanúsága szerint Lázáry René Sándor Csontváry Kosztká Tivadar előtt körülbelül egy évvel járt Baalbekben, azaz Héliopoliszban. *Orphica* és *Mint Baalbek, Byblos, Petra, Palmyra* című költeményeiben közel-keleti élményeit az emlékezés elvont alakzataiba emeli, előbbi versében az elbizonytalanítás és a felsorolás eszközeivel érzékeltet egy hajdan volt, mára megismerhetetlen vallást (filozófiát? misztériumot?), míg utóbbiban az ember mint építmény jelenik meg, olyan hatalmas rom, mely az emlékezés és az álmok, művészetek helye volt egykor, míg jelenlegi állapotában az elmúlás zsúfoltan személyessé alakult emlékműve csupán, de a lírai magánbeszéd képes felidézni egykori gazdag életét, talán éppen a hiány jelzésével.²⁴ Borges szerint a feledés az a törékeny anyag, „amelyből a mindenség felépült.”²⁵ Az öregedés, vagy az ember mint romos ősi épület (fizikailag, lelkileg és szellemileg egyaránt) a kötet egyik vezérmotívuma.

Ahogy Jorge Luis Borges Pierre Ménardjának *Don Quijotéje* századfordulós francia költő műve, úgy Lázáry René Sándor mint posztmodern textológus versei a trianoni tragédia előtt

¹⁷ 23. évfolyam 5. szám

¹⁸ Ld. *Egy patikus nevére, Csontváry-elégia*, in Kovács András Ferenc: *És Christophorus énekelt*. Jelenkor – Kriterion, Pécs–Bukarest, 1995, 146–148.

¹⁹ Id. 1. jegyzetben i. m., 11.

²⁰ 8. jegyzetben i. m., 285–287. Vö. ezzel: „Az élet nem álom, de lehet belőle álom – írja Novalis.” Jorge Luis Borges: *Valaki álmodik majd*, i. m. 288.

²¹ Ld. 1. jegyzetben i. m., 37.

²² I. m. 34–35.

²³ I. m. 13.

²⁴ Vö. ezzel Jorge Luis Borges: *The Unending Gift* című versét. 8. jegyzetben i. m., 139–140.

²⁵ Jorge Luis Borges: *A Recoleta temető*, i. m. 275.

is utána vannak. *Alexandria, 1910* című versében a kultúrát, az egykor volt, letűnt-letűnő értékeket és az élet apró örömeit egyszerre gyászolja. Nem kerülhető ki a szójáték a költő keresztnevével, már csak a személyiség – városrom párhuzam miatt sem: „Alexandria, őszülő / Alexandroszod elköszön.”²⁶ Alexandria és az általa képviselt bölcsesség, költészet, kultúra áll a *Divus Iulus* és a *Férfiszó*, *Antonius Kleopátrához* című költemények középpontjában is. Bár az első mű címe az isteni Caesar római templomának neve, a főhős nem ő, hanem Marcus Antonius, aki 200 000 pergamentekercset ajándékozott az alexandriai könyvtárnak Kleopátrával kötött házassága alkalmából. Az első vers időmegjelölése „Kr. e. 48-ban” a könyvtár első adatolható égésének dátuma.²⁷ A marosvásárhelyi költő *De Aegypto* című versének egyik fontos sora: „Mert minden haladás: rom”²⁸ a rom megszemélyesülésének megfelelően jól illeszkedik a kötet egészébe, bár a konkrét versben, mely az Aton-kultusz reformidőszakára utal, inkább ellentmondásnak, paradoxonnak tűnik. A verscsoport második része a *Más Ozymandiás* Shelley és Horace Smith azonos című és témájú verseihez hasonlóan nem ekhphraszisz, inkább pszeudo-ekhphraszisz, bár mindháromat II. Ramszesz híres szobra ihlette, illetve Lázáryét az előző kettő is, negatív értelemben. Shelley és Smith az elmúlás és a fenséges nagyság ellentétét verselik meg, míg Lázáry René Sándor költeménye felcseréli elmúlás és öröklét hagyományos okozati viszonyát:

„S ha lexikonban egy kéz
Olykor nevemre rányit –
Hatalmas, súlyos arcom
Továbbreped parányit.”

Az emlékezés és a fellelt, újra meglelt emlékezet koptatja a fáraó-portrét, mint a követ a sivatagi szél. Az olvasás aktualitása mutat rá a versbéli szobor szimulákrum voltára, legalábbis abban az értelemben, hogy az eredeti alkotást mint kulturális entitást *megőrző* emlékezet az olvasás értelmező folyamatával párhuzamosan lassan, de biztosan pusztítja azt. Ezt a gondolatmenetet folytatja a *De Aegypto* triptichonjának befejező darabja, a *Festett thébai sírfalak* is. A halálban tárulnak fel az élet örömei, de nem Nakht vagy Nebamun egyiptomi hivatalnokok számára, akiknek sírboltjairól a vers szól, s akikhez eredetileg tartoztak, hanem a látogatónak, a turistának. A szemlélő szerepét a versben az olvasó veszi át. A költemény úgy nyeri el melankolikus értelmét, ha az utolsó két sort az olvasó magára vonatkoztatja: „Bodog, ki víg halálba / Csak hazalátogat.”²⁹

Lázáry René Sándor utazásai egyúttal kijelölik a nyugati kultúra lehetséges kezdeteit is, erre jó példa a *Mare Aegaeum* című költemény. Ugyan kisbetűvel szerepel csupán, mégis fontos lehet sámiel – Szamáél említése, hiszen ő az őszövetségi sátán (névének jelentése talányos: Isten meghallgat), aki elbukott Ádámmal szemben az állatok megnevezésének próbáján, mely a teremtés befejezésének is nevezhető mitikus névadásként az egyik legősibb költői tevékenység elődjének tekinthető: a megnevezés, a költészet maga.³⁰ A névadás ad létet az olyan költőknek is, mint amilyen Lázáry René Sándor, Alekszej Pavlovics Asztrov vagy Jack

²⁶ 1. jegyzetben i. m., 41.

²⁷ I. m. 42–45.

²⁸ I. m. 38.

²⁹ I. m. 39.

³⁰ I. m. 17.

Cole, akik egyrészt az irodalomban élnek, másrészt, ha Borges *A Gólem* című versét tekintjük, akkor a név, a nyelvi jel a jelöltté is válhat.³¹ Szavak nélkül a világ halott, ahogy az Égei-tenger ihlette *Mare Aegaeum*ban alliterálva írja Lázáry:

„Szótlan szavak,
Torlódunk mondhatatlan.
Ahogy a tenger
Torkában a holtak.”³²

A kötet első verse 1899-ből, az utolsó 1919-ből származik, bár Lázáry még tíz évig élt. Az olvasó számára kínálkozik az értelmezési lehetőség: Kovács András Ferenc 2019-ben, a kötet megjelenésének évében töltötte be hatvanadik életévét, akárcsak 1919-ben Lázáry. A gyűjtemény mottója és a közel-keleti versek hangoltsága, valamint földrajzi szerkezete azonban Csontváry művészetére is utalhat, aki 1899 körül kezdi festeni jelentős műveit (első ismert festményei az 1890-es évek elejéről származnak), és 1919-ben hal meg. Amellett, hogy fiktív mottójával a kötet közreadója Lázáry René művészetét Csontváry esztétikai elvei és világnézetei alapján (is) szeretné kanonizálni, a közel-keleti utazások a két művész életében nem annyira ténszerűségükkel, mint inkább az egykori és sosemvolt mitikus hagyományok közösségével, látomásos értelmezésével jelölhetnek ki közös pontokat a két életmű esetleges összehasonlító elemzése kapcsán. Nemcsak Lázáry René Sándor bibliai tájakon megtett útjának esetleges menetrendje miatt követheti az *Abiság* című vers a két tárgyalt művet a kötetben. Ahogy az *Őszövetségben* Dávidról Salamonra szállt a trón és ezzel együtt Abiság is, úgy öröklődhet Csontváryról Lázáryra az alkotóerő a múzsa által. Nem biztos, hogy pusztán helyzetvers lenne, hogy az ereje teljében lévő költő a *Mint Baalbek, Byblos, Petra, Palmyra* végén arról ír, hogy agg, valamint megfontolandók az *Abiság* sorai is:

„...De immár régen
együtt reszketünk: egykedvűen,
mint kettős cédrus fáradt ágai.
Külön s egyetlen árnyékot vetünk.”³³

Amellett, hogy a cédrus mind az *Őszövetségben*, mind Csontváry művészetében központi szimbólum, a fenti sorok egy másik értelmezésben a zsidó-keresztény és az antik görög-római hagyomány összekötéseként is olvashatóak, Philemon és Baucis történetére való utalásként. Lázáry verse ugyanakkor utalhat Kányádi Sándor *Két nyárfa*,³⁴ és Kovács András Ferenc *Kínai dallam Fu Ang-kun után* című verseire is.³⁵ Előbbi a szerelmi szál értelmezését erősítheti, míg utóbbi a közvetlen családi kötelék-hagyományozódás intimitását.

A magyar irodalomban már Weöres Sándor *Psychéje* óta ismert az eljárás, mely a mű fiktív világában létező szerzőket és műveket köt össze kitaláltakkal. *A Halott férfiak szelleméneke (Viti Levu szigetén, lent, lebegő Melanéziában)* című, bevallottan nem fordítás „inkább játékos átírás” tematikájában, retorikájában az emberiség hajdanvolt őskorát megidéző Weöres

³¹ 8. jegyzetben i. m., 102.

³² 1. jegyzetben i. m., 31.

³³ I. m. 21.

³⁴ Kányádi Sándor: *Vannak vidékek. Válogatott versek*. A kötetet összeállította: Jancsik Pál, Dacia Könyvkiadó, Kolozsvár, 1992, 19–20.

³⁵ 3. jegyzetben i. m., 15.

Sándor költeményekre utal,³⁶ akárcsak a későbbi *Nayariti variációk*³⁷ vagy a *Pygmeus elégia*, melynek 1919. november 26-i keltezése legalábbis sejtetni engedi, hogy a nép pusztulása és szétszórattatása fölött érzett bánat párhuzamba állítható a magyarság tragédiájával a XX. század elején.³⁸ *A Halott férfiak szelleméneke* közlőjeként feltüntetett B. H. Thompson, ahogy kultúrantropológiai munkája is, valóban létező.³⁹ Ellenben Sir Archibald Blacksmith, akit Lázárnyak Egyiptomban ismert meg, s aki talán Kavafisz néhány versét fordításra átadta Lázárnyak, éppúgy létezik, mint Kavafisz költészetének 2006-ban *Hazatérés Hellászból* címmel⁴⁰ kiadott és Kovács András Ferenc által megírt versei. Egy hatalmas és egyre bonyolultabb szöveguniverzumban, mely naprendszerek, bolygók és holdak egyre szigorúbban meghatározott rendjében épül ki jelenleg is folyamatosan, s melynek szívében Lázárnyak René Sándor költészete áll. Hiszen az irodalom, legalábbis Borges szerint, nem a valóság tükröződése csupán, hanem olyan része, mely által a világ egyre gazdagabb lesz.⁴¹ A rituális halotti ének, *A Halott férfiak szelleméneke*, mely nem a halottakért szól, hanem ők éneklnek, felmutatja a művészet hatalmát: a költészet az a forma, melyben szóhoz juthat az eleve hallgatásra ítéltetett, megvalósulhat a megvalósulatlan, vagy igazság adatik a legyőzötteknek. Ehhez a vershez meghökkenítő módon – mivel nyelvi formáltságának durvasága élesen különbözik a finoman cizellált egzotikumtól – kapcsolódik a *Villoni sírvers*. Mindkettő a halál tragikumáról szól, de míg előbbi az elmúlás sorsszerűségét melankóliával jeleníti meg, utóbbi a halált, mint a legkevésbé szalonképes botrányt értelmezi, mélységes pesszimizmussal és obszcén mizantropiával.

A már említett *Őnarckép, visszfény Párisból* című vers Borges szövegjátékait idézi.⁴² A motóul válaszolt Ady-vers 1906-ban jelent meg az *Új versekben*, de alapkérdése, a művészi szerep, sors, élet kettőssége, illetve megkettőzhetősége olyan motívum, melyet Borges bontott ki *Borges meg én* című versében: a másik, aki ugyanaz problematikája. Megoldása: egyedül a nyelv és az irodalom valóságosak, méltók az örökkévalóságra.⁴³ Másrészt, figyelembe véve, amit *Ars Magna* című költeményében Borges a metaforáról ír,⁴⁴ a költő és a másik viszonya nem más, mint metafora, de nem szöveg szinten, hanem a szerzőén, a jelhasználóén. Lázárnyak René Sándornak ebben a versében a szerző elbeszélőkké, lírai alanyokká sokszorozódása valósul meg, úgy, hogy Ady is megkettőződött arckép, saját magaként különbözik el a vers alanyától abban az irodalmi sokarcúságban, ahol a második versszak első sorában az *et in Arcadia ego* visszfénye is feltűnik egy pillanatra, míg a strófa utolsó két sora ismét az *Új verseket* író Adyt idézheti. A mű egyébként egy trió része, mely a francia, illetve a németalföldi

³⁶ Ahogy a későbbi *Pygmeus mysterium* is. I. m. 36.

³⁷ I. m. 51–53.

³⁸ I. m. 72–73.

³⁹ Akárcsak a *Nayariti variációk* szakirodalmi megjelölése esetében. I. m. 53.

⁴⁰ Kovács András Ferenc: *Hazatérés Hellászból. Kavafisz-átiratok*. Magvető Kiadó, Budapest, 2006.

⁴¹ Jorge Luis Borges: *Egy sárga rózsza*, 8. jegyzetben i. m., 47.

⁴² 1. jegyzetben i. m., 27.

⁴³ „Készséggel elismerem, hogy sikerült neki néhány valamirevaló lapot írnia, de énrajtam ezek a lapok mit sem változtatnak, bizonyára azért, mert ami jó, senkinek se a tulajdona, még az övé se, csakis a nyelv és a hagyományé.” 8. jegyzetben i. m., 62.

⁴⁴ „minden absztrakt szó valójában metafora, ideértve magát a *metafora* szót is, amely görögül átvitelt jelent.” I. m. 271.

kultúra előtt tiszteleg, központba újra a képzőművészetet állítva.⁴⁵ *Le Grenouillère* ugyanis nemcsak a Lázáry-vers címe, de Monet és Renoir festményeinek is, s a *Souvenir d'Argenteuil* megjegyzés csak fenntartja a képzőművészeti kettősséget, mivel mindkét művész alkotott ebben a francia városkában. A vers már a Párizs környéki fürdővárostól távol, Marosvásárhelyt keletkezett. Melankóliája, talán a vágyódó emlékezés, vagy a sorssal való számvetés miatt nincs összhangban a festmények polgári idilljével. A *Hommage à Vermeer van Delft* egyszerre tiszteleg a festő műve, a mottójául választott Baudelaire költészete és a kedvelt város előtt. Megjegyzem, a mottó szövegközi utalásként is értelmezhető tévedést(?) rejt magában. Baudelaire idézett költeményének címe *Invitation au voyage*, de írt egy prózaverset is, melynek címe *L'Invitation au voyage*, ahogy Lázáry René Sándor jelöli az idézet helyét.⁴⁶ Utóbbi költemény Eldorádót jelöli meg az utazás céljának, hangulatilag és formailag sokban hasonlít a költeményre, mely azonban általánosan fogalmaz az utazás célját illetően. Az *Útrahívás* refrénje mottóként nem annyira a németalföldi várost idealizálja, mint Baudelaire titokzatos, távoli világát, inkább Marosvásárhely felől értelmeződik tökéletesnek az emlékezetben. Nem a lírai alany feledi el a feledhetetlen tájat, „a látvány engem elfeled...” – írja, s erre a feledésre rímel messziről, a második versszakból az „elfed”, mely a festő alkotói tevékenységére vonatkozik ezúttal: felmutatni és elfedni, ezáltal az emlékezéssel és a feledéssel párhuzamosan a műalkotás létrehozásának két, jól kiszámított és kiegyenlített eszköze lesz, mindegyikre szüksége van az alkotónak. A vers zárlatában a morajló tenger nemcsak Delft-től van messze, de Marosvásárhelytől is, s ez a távolság lesz az, mely útra hív a képzelet, az emlékezet hajóján, oda, ahol a Baudelaire-vers szerint a világ rend, szépség és gyönyör. A párizsi vershez hasonlóan önmagára utaló költemény a *Post tenebras lux*. Hosszas, leltár- vagy katalógusszerű felsorolásának végén derül ki, hogy a lírai alany valójában a költemény címét kereste. A latin közmondás ezúttal felirat egy régi, hugenotta városka házfalán a marosvásárhelyi költő távoli emlékezetében. Főképp Borges kései költészetében találkozhat az olvasó ehhez a vershez hasonló hosszadalmas katalógusokkal, midőn a vers szerkezetét a felsorolás retorikai aktusa adja. Ugyanebben a Lázáry-versben olvasható a „sokat bolyongtam” összetétel,⁴⁷ melyet Kovács András Ferenc is áttemel bevezetőjébe, az *Odüsszeiát* idézve.

A még meg nem született Borgesszel találkozhatott Lázáry René Sándor 1885-ben Madridban. Az ismeretlen költővel, aki a *Madridi poétika, 1885 nyarán* című versben a feledés és a névtelenség szükségszerűségére hívta fel a lírai alany figyelmét. A cím alatti utalás „(Un poeta menor)”⁴⁸ Borges *Aprópénz* verscsoportja egyik tagjának a címe,⁴⁹ de hasonló című és azonos problémakört jár be *Egy 1899-es kismesterhez* című verse,⁵⁰ ahogy van egy magyarra eddig nem fordított *A un poeta menor de la antología* című költeménye is. A hivatkozott kétsoroszt a Lázáry-vers második versszaka ismétlődő szerkezetben bontja ki mint olyan ars poeticát, melyet nemcsak a költő alkotott meg, de az életmű gondozója, Kovács András Ferenc is jóváhagyott a művekhez fűzött megjegyzéseivel, valamint azzal, hogy a magyar századforduló mű-

⁴⁵ 1. jegyzetben i. m., 27–29.

⁴⁶ Charles Baudelaire: *Versei*, Európa Könyvkiadó, Lyra Mundi sorozat, Budapest, 1992, 75–76, 248–251.

⁴⁷ 1. jegyzetben i. m., 59.

⁴⁸ I. m. 46.

⁴⁹ 8. jegyzetben i. m., 168.

⁵⁰ I. m. 109.

vészetét Lázáry szemszögéből eltűnésben, visszavonódásban, „romosodásban” látja és láttatja. A kulturális emlékezetből viszonylag gyorsan kihullott, vagy soha nem kanonizálódott költő Lázáry Renéhez mérhető alakja Tolnai Lajos, aki (*A kálomista varjak...*) és a *Dante elhagyja Firenzét*⁵¹ című verseknek is alanya-megszólítottja. Az, hogy az első vers címe zárójelben van, illeszkedik a költő lapalji megjegyzéséhez: egy soha el nem készült Tolnai-drámához vagy elbeszélő költeményhez előtanulmányként(?) fennmaradt torzó (Lázáry meghatározása), melynek témája: Magyarországon mindenki jogot formál arra, hogy megszabja a poéták jogkörét. Tolnai (létező) életműve Lázáryéhoz hasonlóan szerteágazó. Szépirodalmi, lelkészi, oktatói, irodalomszervezői és újságírói munkája során hatalmas életművet hagyott maga után, a marosvásárhelyi költő művei mégis azt sugallják, hogy sorsa a hallhatatlanság lett. A második költemény már Marosvásárhely 1918. december 2-i román megszállása után keletkezett, 1919. május 31-ről. A mű alaphangját az emigráció gondolata határozza meg, versformája tercina, s a Tolnai-móttó nem annyira az Erdélyt leigázókra irányítja az olvasó figyelmét, mint inkább a „mohó opportunisták”-ra, s végszava is a belső meghasonlást kárhöz-tatja: „Önös falkáid szednek szét, Firenze!”⁵²

Az *Asszonyi kardal Odysseushoz*⁵³ címében kapcsolja össze a görög eposzokat és az Arisztotelész *Poétikája* szerint bennük gyökerező drámát. Retorikája újfent Weöres Sándor szimuláltan mitikus költeményeit idézi, s a férfisors szégyellnivalóan szánalmas és tündöklően tragikus voltát egyaránt megéneklei. Az utazás-felfedezés-hódítás kényszere az erotika legvégső lényegében gyökerezik a kardal szerint. Párhuzam jön létre mint örök tanulság a Terra Vulva, a Magna Mater és a Nap, Phaeton között, melynek sorsa és rendeltetése, hogy a sötétet keresve a mélybe szálljon. A vers számos metaforája között megjelenik a kő is, mely „Majd hazatérül”, *Ady A föl-földobott kő* című versét idézve, csakhogy ezúttal nem akármilyen, hanem „gördülő kő”-ről van szó, mely eszébe kell, hogy juttassa az olvasónak a Rolling Stonest. Nem is annyira a zenekart, mint Muddy Waters eredeti dalát. Pontosabban a címnek Waters által adott magyarázatát: „Egyfolytában úton voltam (...), és ez ihlette a 'Rollin' Stone' című daltomat. Én is olyan voltam, mint egy gördülő kő.”⁵⁴ Főként a vándorló munkavállalókat hívták rollin' stone-nak, de arra a férfira is használták a kifejezést, aki felkeresi az asszonyt, amíg annak a férje valahol máshol van. A vándorlás és az erotika egyként erőteljes formálójá Lázáry René Sándor költeményének.

Az első világháború második évében írja Arany János stílusában létösszegző versét, az ironikus című *Arany-kori fragmentumot*.⁵⁵ Arany hatvanévesen írja versét, Lázáry ötvenhat évesen. Tehát az utalás nem pontos, ez is arra irányíthatja az olvasó figyelmét, hogy cím és jelentése között feszültség van. A puszító háborús időszak sem nevezhető aranykornak. Az erdélyi költő a versformával követi elődjét, elgondolkodtató viszont, hogy míg az *Epilogus* központi motívuma az út és a közlekedési eszközök, addig a fragmentumé a vízimalom, a vetés és a mag. Ugyanebből az évből származik egy tervezett groteszk háborús ciklus vázlatja (*Nem és nem...*) címmel, a mű Babits és Ady háborúellenes költeményeinek társa. Erőteljes, szinte

⁵¹ 1. jegyzetben i. m., 47–48, 66–67.

⁵² Tolnai Lajos 1884-ben lelkészi állásáról lemondva Budapestre költözik.

⁵³ 1. jegyzetben i. m., 32–33.

⁵⁴ Robert Gordon: *Nem lehetsz elégedett (Can't be Satisfied) Muddy Waters élete és kora*. Ford. Szántai Zsolt. Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2008, 51.

⁵⁵ 1. jegyzetben i. m., 49–50.

már obszcén képeit Dante *Isteni színjátékának* pokoljárásával ütközteti.⁵⁶ Ezt a sort folytatja a '16-os román betörést megéneklő *Epodus hősies hordákról*, mely Horatius *7. A rómaiakhoz (A polgárháború idején)* írt epodusának első sorát⁵⁷ kapta mottóul, s ez a tény alapvetően befolyásolja a mű értelmét. Horatius verse a testvérharc elítélése, s ez a magyarok és románok többszáz éves közös erdélyi történelmére irányítja a figyelmet, akárcsak Ady *Magyar jakobinus dalának* híres részlete, a „Dunának, Oltnak egy a hangja.” Mindezen gondolatoknak el-
lentmondanak ugyanakkor azok az erőteljes képek, melyek nem reguláris hadsereg manővereit idézik, hanem gyáva, rabló horda csörtetését: „De hátba támad újra majd, ha holdtalan, / Vak éj szakad le (...) Gyöngébbe marni hős csupán.”⁵⁸ A költeményben dominálnak a téli táj-
megjelenítések, s a „Kemény telek” kifejezés is szerepel, jóllehet a támadás augusztus 27-től október 25-ig tartott, de a költő sok mindent alárendelt a központi, erőteljes nyitó képnek, melyben veszett kutyák és farkasok hordája tör át a hegyeken. Talán a kötetre igen jellemző Ady-párhuzamok közé illeszthető (*Üdvözet a győzőnek*) a *Győztesek éjszakája* című vers, hiszen az említett Ady-vers Kovács András Ferenc 1994-es kötetcímének is igazodási pontként szolgált (*Üdvözet a vesztesnek*). A Lázáry-vers az *Epodus* hangulatában íródott. Farkashorda helyett most gennyes sebként szivárog át a győzők hada a hegyláncokon.

„A hős sereg, mint régen gennyedő seb,
Szivárog át a hegység gézkötésén –
Terjeng, előnt, akár a fölfakadt bűn,”⁵⁹

Erdély éjszakáját festik a sorok, az alkony utáni sötétséget, melyben „nincs ország, dicsőség”, de nyelvi megnyilatkozás („fohász”) sincs, csak tagolatlan indulatszavak, illetve névtelenség és csönd. Nincs tehát nyelv sem már (az alkotó számára sem?), csak a némaság, mely „mint szájra gennyedő seb, / Szivárog át a gyávák győzelmes éjszakáin.” A nyelvtől való megfosztás politikai és esztétikai szinten egyaránt megtörténik. Hasonló hangoltságú és szintén Adyt idéző nyelvi szerkezetű a *Vak madárijesztők, szétszaggatott földek* című vers is, de a gyűjteményben nem ez követi a *Győztesek éjszakáját*. Lehetséges, hogy a kötet szerkesztő Kovács András Ferencnek köszönhető, de a két vers időbeli közelségét tekintve az is lehet, hogy a következő verscsoport ajánlása Antalffy Endrének szól, aki amellet, hogy költő, méltán híres orientalista is volt, bár teljes *Korán* fordítása kéziratban maradt (ennyiben sorsa párhuzamos is lehetne Lázáryéval). Másrészt a magyar–román kapcsolatok ápolója–alakítója is volt az elcsatolt Erdélyben. Omár Khajjám stílusában írt hét rubájját szentelt neki a költő, melyek közül a hatodik talán Platón *Timaioszának* démiurgoszáét idézi, míg az utolsó, mely a sakk és a Könyv (sic!) kapcsolatáról szól, Borges költői világára utalhat.⁶⁰

Ha nem ismerné legalább vázlataiban-töredékeiben régebből a Lázáry-életművet, azt hihetné az olvasó, hogy a *Változatok vereségre, télre* két shakespeare-i szonettje az elhallgatás verse: a költőnek nem a fegyverek zajában kell hallgatnia e szerint, hanem akkor, amikor idegen, messzi országok államfői döntenek alig vagy egyáltalán nem ismert nemzetek, kultúrák sorsáról, a költő számára nehezen vagy egyáltalán nem ismert érdekek, elvek alapján.

⁵⁶ I. m. 54–55.

⁵⁷ Horatius: *Összes művei*. Bede Anna fordításában, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, 176.

⁵⁸ 1. jegyzet 56.

⁵⁹ I. m. 63.

⁶⁰ I. m. 65.

Megint csak tanulmányos az ezúttal hosszadalmas jegyzet, melyet Lázáry René Sándor a versekhez illesztett, mert ebből új oldaláról ismerhető meg a Kovács András Ferenc által is alapvetően visszahúzódnak, konfliktuskerülőnek, elefántcsonttoronyba zárkózónak tűnő költő. Párszonettjét ugyanis – igaz titokban, álneveken – szétküldte Erdélybe, a Partiumba, de még azon túl is, Szegedre, Debrecenbe és a fővárosba. Azonban visszhangtalanul maradván, költői megítélésén, ismeretlenségén saját korában nem változtattak ezen versei.⁶¹

A kötetzáró *Consolationes*,⁶² mely lehetne az 1919-ben hatvanéves Lázáry René Sándor születésnapjára, ahogy erre több sora is utal, címével mégis inkább Senecát idézi. Így mellett, hogy a két létösszegző vers (*Álom a lét, Consolationes*) közé beillesztett húszévnnyi költészet keretének lezárását képezi, az értelmiségi lét-szerep felelősségéről is szól. Babits említése szintén ebbe az irányba indítja az értelmezést. Seneca öngyilkossága az írástudók árulásának elutasításaként is értelmezhető. Másrésztől a sorssal megbékélni látszó lírai alany éppúgy az irodalomhoz és az irodalomba, a nyelv univerzumába fordul, mint a *Határok* című Borges-vers alanya, akit az ötvenedik év késztet az egyre inkább elemésztő halállal való szembenézésre.⁶³ Az erdélyi költő számára az írásnál fontosabbá válik az olvasás, s ez nemcsak az alkotás és a nyelv iránti alázatáról tanúskodik, de utalhat Lázáry René Sándor eredendően irodalmi létmódjára is, ami éppúgy valósul meg a fikción kívüli világban, mint az egyenlítő („Equator”, a vers és a kötet utolsó szava) egyezményesen elfogadott jele, mely fizikailag nem létezik ugyan, mégis meghatározza világunkat, jelöli egységeit, határait.

⁶¹ I. m. 70–71.

⁶² I. m. 74.

⁶³ 8. jegyzetben i. m., 82–83.